

Вольга Трацяк / Volha Tratsiak

Uniwersytet Warszawski (Polska)

University of Warsaw (Poland)

e-mail: vtratsiak@uw.edu.pl

Уласныя назвы як адлюстраванне гістарычных, культурных і моўных працэсаў (на прыкладзе айконімаў польска-беларускага памежжа)

Proper Names as a Reflection of Historical, Cultural and Linguistic Processes (on the Example of Oiconyms of the Polish-Belarusian Borderline)

Nazwy własne jako odzwierciedlenie procesów historycznych, kulturowych oraz językowych (na przykładzie ojkonimów pogranicza polsko-białoruskiego)

Узнікненне і фарміраванне ўласных найменняў абумоўлена, між іншым, экстралінгвістычнымі фактарамі. Вядома, што ў адрозненне ад апелятываў уласныя найменні адлюстроўваюць рэчаіснасць толькі часткова. Не ўсяму, што ўзнікае ў рэчаіснасці, надаецца імя. На тое, якія з'явы рэальнага свету атрымаюць уласную назву, уплываюць пазамоўныя фактары (грамадскія, палітычныя, эканамічныя, юрыдычныя), а таксама іншыя аспекты і акалічнасці, у тым ліку камунікатыўныя (Šramek, 2010, s. 25).

Дадзеная работа з'яўляецца падсумаваннем вынікаў аналізу, праведзенага ў межах кандыдацкай дысертацыі *Айконімы польска-беларускага памежжа*, напісанай пад кіраўніцтвам прафесара Ніны Баршчэўскай і абароненай у чэрвені 2017 года.

Мэта артыкула – прадэманстраваць, якія экстралінгвістычныя фактары ўздзейнічалі на фарміраванне і развіццё айконімаў польска-беларускага памежжа. Праведзеныя да гэтага часу даследаванні па тапаніміі польска-беларускага памежжа такіх лінгвістаў, як Міхал Кандрацюк, Лілія Цітка, Аліна Філіновіч, Валянціна Лемцюгова, Тацыяна Аліферчык, пацвярджаюць ролю пазамоўных працэсаў у фарміраванні і матывацыі геаграфічных найменняў.

У дадзенай рабоце разглядаецца матэрыял, сабраны на польска-беларускім памежжы: на тэрыторыі Польшчы – у Аўгустоўскім, Бельскім, Гайнаўскім і Сакольскім паветах, на тэрыторыі Беларусі – Бераставіцкім, Ваўкавыскім, Гродзенскім, Зэльвенскім, Мастоўскім, Шчучынскім раёнах Гродзенскай вобласці

і Брэсцкім, Жабінкаўскім, Камянецкім, Кобрынскім, Маларыцкім і Пружанскім раёнах Брэсцкай вобласці.

Фактычны матэрыял працы – больш за 1800 афіцыйных назваў населеных пунктаў (619 польскіх і 1233 беларускіх айконімаў), выбраных з базы дадзеных, даступных на сайтах Цэнтра геадэзіянай і картаграфічнай дакументацыі (CODGiK), а таксама са зборнікаў серыі *Гарады і вёскі Беларусі* (Lakotka, 2006, 2007, 2015) (Брэсцкая і Гродзенская вобласці), нарматыўных даведнікаў *Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь: Брэсцкая вобласць* (Haponienka, Jakubuk, Jemieljanowicz, Lemciuhowa і Zaika, 2010) і *Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь: Гродзенская вобласць* (Haponienka, Lemciuhowa, Januszkiewicz і Januszkiewicz, 2004). Пад увагу былі таксама ўжыты: *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej: opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności* (1924), *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* t. 1–4 (Sulimierski, Chlebowski, 1880–1883), *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*, t. 1–12 (Rymut, 1996, 2007, 2009–2013, 2015), *Слоўнік беларускіх мясцовых геаграфічных тэрмінаў* (Jaszkin, 2005).

Гістарычныя працэсы

На даследаванай тэрыторыі айканімічныя найменні з’яўляліся адначасова з каланізацыяй зямель і іх асваеннем. Пасяленчыя працэсы адбываліся ў розныя перыяды і мелі хвалевы характар. Пачынаючы з X ст., з асаблівай інтэнсіўнасцю ў XIV ст. аж да XVIII – пачатку XIX ст. з трох асноўных напрамкаў наплывала на тэрыторыю даследавання рознае па нацыянальнасці і этнічнаму складу насельніцтва: з захаду – мазаўцае, з паўночнага захаду і ўсходу – балцкае (яцьвягі і літвіны), а з паўднёвага ўсходу – русіны, галоўным чынам, валынскага паходжання (Wiśniewski, 2014, s. 14). Менавіта тут, на даследаваным памежжы, адбылося сутыкненне балцкіх плямёнаў са славянскімі, і тут пралягла мяжа паміж усходнімі і заходнімі славянамі (Kondratiuk, 2001, s. 24).

У XV–XVI стст. на тэрыторыі Беларусі назіралася актыўная кансалідацыя этнічных груп (беларускай, польскай, літоўскай і татарскай). На хвалі эканамічнай і палітычнай інтэграцыі адбывалася культурнае і моўнае ўзаемадзеянне, якое праявілася на розных узроўнях жыцця: у мове (фанетычныя і марфалагічныя навацыі, лексічныя запазычанні), змены ў традыцыйнай матэрыяльнай культуры (узнікненне новых тыпаў паселішчаў, з’яўленне новых прадметаў), а таксама змены ў духоўнай культуры ўсходніх славян (новыя жанры літаратурнай творчасці, новыя музычныя інструменты) (Bandarczyk, Pilipienka, Czackwin, 2001, s. 40–45). Няўсходнеславянскае насельніцтва зрабіла ўплыў не толькі на культуру, мову і рэлігію, яно паўплывала на фарміраванне беларускага этнасу, стала часткай насельніцтва даследаванай тэрыторыі, пакідаючы след у тапаніміі і антрапаніміі беларускіх зямель (Bandarczyk, Pilipienka, Czackwin, 2001, s. 44).

У сабраным матэрыяле асобным класам вылучаюцца найменні, утвораныя на аснове этнанімічных назваў, узнікненню якіх спрыялі перадусім міграцыйныя працэсы. Самі ж этнонімы, паводле Ірыны Гапоненка, з’яўляюцца навукова важнай крыніцай ведаў вывучэння жыцця і побыту насельніцтва пэўнай тэрыторыі, іх моўна-этнічнай прыналежнасці, характару духоўнай культуры, геаграфічнага пашырэння і размежавання этнічных груп, напрамкаў міграцыі, пэўных моўных асаблівасцей (Гапоненка, 2010, s. 42). Даследчыца звяртае ўвагу на тое, што з цягам часу ў этнанімічных адзінках можа наступаць семантычны зрух і той самы этнонім у розныя храналагічныя перыяды можа істотна адрознівацца значэннем. Дасканалым прыкладам можа паслужыць этнонім *пруссы*, які першапачаткова азначаў насельнікаў паўднёва-ўсходняга ўзбярэжжа Балтыйскага мора, балтаў па паходжанні. У XII–XIII стст. пасля захопу адпаведнай тэрыторыі германцамі, якія вынішчылі карэнных жыхароў, *прусамі* сталі называць ужо немцаў-захопнікаў (Гапоненка, 2010, s. 42).

Паводле структуры, большасць этнатапонімаў даследаванай тэрыторыі выступае як аднакампанентнае найменне ў форме множнага ліку, якое можа адпавядаць пачатковай семантыцы назвы – выражаць зборнае найменне паводле нацыянальнай, этнічнай, рэгіянальнай і інш. прыкмет. Сярод іх фіксуецца айконімы, утвораныя семантычным спосабам, роўныя этнонімам, ад якіх утварыліся: *Літвіны*, *Мазуры*, *Маскалі*, *Ятвезь* і інш., а таксама ўтвораныя шляхам суфіксальнай дэрывацыі: з адантрапанімічнымі суфіксамі **-авіч(ы)/-евіч(ы)**: *Гудзевічы*, дэмінітуўнымі **-ак/-ачк-:** *Русакі*, *Русачкі*, складанымі суфіксамі **-аў-ц(ы)/-оўц(ы)**: *Русінаўцы*, *Шарашоўцы*, ускладненым суфіксам **-інав(а)**: *Русінава*, **-оўк(а)**: *Цыганоўка*, **-ішк(і)**: *Гудзішкі*, прыналежным суфіксам **-owo**: *Kiersnowo* і дэмінітуўным **-ek**: *Kiersnówek*. Частка этнанайменняў – састаўныя, выражаныя двума кампанентамі, звязанымі падпарадкавальнай сувяззю з атрыбутыўным кампанентам: *Вялікі/Малы*, *Дзіў/Маў*: *Вялікія Баяры*, *Малыя Баяры*, *Jatwież Mała*, *Jatwież Duża*, з кампанентам *новы*: *Новая Ятвезь*.

Варта адзначыць, што высветліць этымалогію этнатапонімаў, утвораных з удзелам дэрыватаў, незаўсёды лёгка. Часам невядома, які тып утварэння з’явіўся раней. Напрыклад, этнатапонім *Русінава* этымалагічна можа суадносіцца з этнонімам *русіны*, які з’яўляецца гістарычнай назвай заходне- і ўсходнеславянскіх плямёнаў, пераможаных нармандскімі *русамі* – хрысціянамі ўсходняй царквы (Encyklopedia PWN). *Этимологический словарь русского языка* этнонім *русин* падае як даўнейшую назву ўкраінцаў з Галіцыі; укр. *ру́сін* таксама, як і польск. *rusin*, вытворнае ад *Русь* (Fasmer, t. 3, s. 520). У назве адзначаецца адантрапанімічны фармант *-ава-*, які можа ўказваць на ўтварэнне ад асавовага імя *Русін* або антрапоніма *Русінаў*. Сёння гэтае пытанне застаецца нявырашаным, паколькі ў мінулым этнатапонімы маглі фарміравацца як ад этнонімаў, так і ад антрапонімаў.

Некаторыя этнатапонімы, утвораныя семантычным спосабам, здаюцца найменнямі „празрыстымі”, не патрабуюць дадатковага тлумачэння: *Кашибінцы*, *Мазуры* і інш. Аднак некаторыя з іх сёння нясныя без каментара, як, напрыклад,

Літвіны і Маскалі. Першы з іх – этнонім *літвін* (вар. *ліцвін*), у XIV–XVIII стст. адносіўся да жыхароў Вялікага княства Літоўскага, заходніх беларусаў і ўсходніх літоўцаў. У XVI–XVIII стст. назва перайшла ў разрад палітонімаў і адносілася да ўсіх жыхароў ВКЛ, у XIX–XX стст. арэал назвы звужаўся і сёння выкарыстоўваецца ў якасці экзэтноніма. У польскай мове назва адносіцца да народа, які складае асноўнае насельніцтва Літвы, а таксама выступае ў функцыі лакальнага этнакона груп беларускага насельніцтва, якія жывуць на польска-беларуска-літоўскім памежжы: Гайнаўскі і Сакольскі пав. Падляшскага ваяводства, у раёне Бярозы, Івацэвіч, Косава, Пружан, Навагрудка, Воранава, Гродна, Пастаў, Браслава і інш., некаторых раёнаў беларуска-ўкраінскага Палесся (раёны Століна, Ракітнага, Каствапаля, Сарнаў, Оўруча) і часткова беларускамоўнага насельніцтва паўн. Чарнігаўшчыны і Кіеўшчыны, зах. Браншчыны і Смаленшчыны (Szamiakin, s. 291).

Айконім *Маскалі* ўтвораны на базе назвы *маскалі*, якая ў XVII–XVIII стст. адносілася да *рускіх* з Маскоўскай Русі, таксама называлі і старавераў (Gienkin, 2009, s. 44).

Істотны ўплыў на фарміраванне антрапанімічнай і айканімічнай сістэмы на аналізаваным абшары аказала збліжэнне дзвюх цывілізацый: заходнеславянскай з каталіцкім касцёлам і ўсходнеславянскай з праваслаўнай царквой. Пашырэнне кананічных хрысціянскіх імёнаў прывяло да выцяснення ўласных славянскіх назваў, замест якіх сталі выкарыстоўвацца найменні лацінскага або грэчаскага паходжання. Па словах польскай даследчыцы Ліліі Цітка: „Кожны касцёл карыстаўся ўласным канонам імёнаў: каталіцкі – імёнамі, запазычанымі, галоўным чынам, з латыні, часта праз пасрэдніцтва чэшскай мовы, праваслаўны – з візантыйскай культуры праз пасрэдніцтва стара-царкоўна-славянскай”. Даследчыца падкрэслівае, што „большасць імёнаў былі супольнымі, аднак шляхі іх засваення ў польскай і ўсходнеславянскіх мовах вялі да з’яўлення фанетычна розных варыянтаў” (Citko, 2001, s. 26). Напрыклад, *Jakub – Якаў, Teodor – Фёдар*.

Ва ўмовах білінгвізму хрысціянскія імёны абедзвюх сістэм знаходзіліся пад ўзаемным уздзеяннем і паддаваліся працэсам кантамінацыі (Sajewicz, 2013, s. 9), што прыводзіла да ўзнікнення новых, дастаткова спецыфічных форм. Напрыклад: *Eliaz + Ilia = Ilias, Wawrzyniec + Lawrentij = Lawryniec* (Citko, 2001, s. 26). Хрысціянскія імёны на славянскім грунце падвяргаліся ўздзеянню розных адаптацыйных працэсаў, якія адбываліся найчасцей на фанетычным узроўні. Каталіцкія імёны ў беларускай мове засвойваліся так, як засвойваецца запазычаная лексіка – паводле законаў беларускай мовы, а праваслаўныя імёны на польскім грунце адаптаваліся пад уплывам польскай мовы (Abramowicz, 2015, s. 13). Усе гэтыя працэсы знайшлі адлюстраванне ў айканіміі даследаванага памежжа.

Уласныя назвы населеных пунктаў, утвораныя на аснове асабовых кананічных імёнаў, суадносяцца з поўнымі афіцыйнымі, скарачанымі размоўна-бытавымі і эмацыянальна-ацэначнымі формамі асабовых імёнаў у адзіночным і множным ліку. Напрыклад, ад поўнай формы асабовага імя *Dobromil* утварылася назва вёскі *Dobromil*, ад скарачанай формы *Елиаш*, польск. *Eliaz* – імя *Илия*,

польск. *Haljasz* – вёска *Eliaszuki*, ад скарачанай формы *Юраш* праваслаўнага імя *Георгій* – вёска *Jurasze*, ад праваслаўнага імя *Игнатий* (*Игнат*) – вёска *Ignatki*, ад дэмініватыўнай формы праваслаўнага імя *Михаил*, *Михно* – вёска *Michnówka*. Айконімы гэтай групы характарызуюцца разнароднасцю, а таксама вялікай колькасцю эмацыянальна-ацэначных формаў.

Культурныя і эканамічныя працэсы

Значны ўплыў на фарміраванне матывацыйнай базы айконімаў даследаванага памежжа аказала аграрна-эканамічная рэформа, якая ажыццяўлялася з канца 30-х гг. XV ст. да сярэдзіны XVII ст. Мэтай рэформы было размеркаванне і дакладны ўлік сельскагаспадарчых земляў, рэарганізацыя вясковых паселішчаў, пашырэнне фальваркавых гаспадарак, уніфікацыя павіннасцей, павелічэнне прыбытку дзяржаўнай казны (Szamiakin, s. 100). Рэформа ўнесла радыкальныя змены не толькі ў планаванне сялянскіх вёсак і сядзіб, яна абумовіла з'яўленне новых тыпаў паселішчаў, а таксама новых паняццяў, якія паслужылі асновай для ўтварэння новага айканімічнага пласта. Сярод айконімаў польска-беларускага памежжа існуе рад найменняў, суадносных з апелятыўнымі назвамі тыпаў паселішчаў: польск. *budno*, *budy*, *budziski*, *dwór*; *kolonia*, *nowodziel*, *nowowola*, *ogrodniki*, *planta*, *wolne*, *wólka*; бел. *агароднікі*, *будка*, *буды*, *воля*, *волька*, *вольна*, *вуглы*, *вулька*, *выгнанка*, *высадавічы*, *выселка*, *дварок*, *двор*, *калонія*, *куты*, *навадзельня*, *угляны*. Прыведзеныя тэрміны былі ўжытыя на аснове афіцыйных польскіх і беларускіх назваў населеных пунктаў і суаднесеныя з формамі назваў тыпаў паселішчаў і іх аднакарэннымі ўтварэннямі, напрыклад: польск. *Budy*, *Budno*, *Budziski*, *Franckowa Buda*, бел. *Буднікі*, *Пацуцка Буда*, польск. *Dworzysk*, *Kamienny Dwór*, *Nowy Dwór*, бел. *Двор*, *Белы Двор*, *Вялікі Двор*, польск. *Ogrodniki*, бел. *Агароднікі*, *Падбельскія Агароднікі* ды інш.

З культурнымі працэсамі даследаванага памежжа звязана таксама варыянтнасць у метрычнай сістэме, якая адлюстравалася ў матывацыйных асновах шматлікіх тапонімаў. Гістарычна на даследаванай тэрыторыі сістэма мер і велічынь змянялася прапарцыянальна змене пануючай улады. Так, у XIX ст. на тэрыторыі, якая ў сучаснасці адпавядае тэрыторыі Польшчы, выкарыстоўваліся тры розныя сістэмы мер даўжыні, плошчы і вагі. Гэты факт негатыўна ўплываў на адміністрацыйныя і гандлёвыя адносіны ў краіне, таму неаднаразова прымаліся захады па ўстанаўленні агульнаабавязваючых параметраў (*Rozważania o wadze*). На жаль, законы, якія ўводзіліся, не прыносілі чаканага эфекту, і толькі ў першай палове XX ст. удалося канчаткова прыняць *Dekret o miarach* (18 II 1919 г.). У ім былі зацверджаны агульнадзяржаўныя меры даўжыні, плошчы і вагі, прадагледжвалася адначасовае выкарыстанне даўняй меры плошчы *морг* нароўні з новазацверджанымі *метрам*, *акрам*, *гектарам* (Statut Urzędów Miar).

Айконімы, матываваныя назвамі адзінак вымярэння, гэта найменні, у якіх адлюстраваліся гістарычныя рэаліі фарміравання сельскагаспадарчай структу-

ры тэрыторыі (Łesiów, 2006, s. 212). У першую чаргу, на базе назваў меры плошчы ўтвараліся мікратапанімічныя найменні, якія з часам пераходзілі ў разрад айконімаў. Найменні населеных пунктаў, матываваныя назвамі дакладных адзінак вымярэння, суадносяцца з польск. лексемамі: *morg* (*morga*) ад ням. *morgen* ‘утро’, у Вялікім княстве Літоўскім – плошча ў 0,71 га (Nosiewicz), *staje* (бел. *stai*) ‘мера плошчы, якая ў залежнасці ад тэрыторыі вагаецца ад 1,2 да 1,5 га, альбо 1067 м даўжыні (Łesiów, 2006, s. 212), *włoka* (бел. *валока*) роўная 21,36 га (на тэрыторыі Польшчы валока суадносілася з 33 моргамі (Gloger), а на тэрыторыі, якая актуальна адпавядае сучаснай Беларусі, казённая валока суадносілася з 24 дзесяцінамі ці гектарам; у Ашмянскім, Докшыцкім, Крупскім, Смаргонскім, Стаўбцоўскім раёнах Беларусі і некаторых раёнах сучаснай Літвы была роўная 18 га) (Jaszkina, 2005, s. 136), бел. апелятывамі *губа* ‘тое, што валока’ і *шастак* ‘старая мера зямлі, каля 2 дзесяцін або 2 га’ (Jaszkina, 2005, s. 702).

Сярод аналізаваных найменняў, матываваных назвамі дакладных адзінак вымярэння, сустракаюцца польскія і беларускія айконімы: *Morgi*, *Pięciowłoki*, *Szostaki*, *Szostakowo*; *Валока*, *Губінка*, *Губічы*, *Губчыцы*, *Stai* (у беларускай народнай геаграфічнай тэрміналогіі апелятыў *stai* суадносіцца са значэннем ‘гоні, палосы зямлі болей за 100 м’ (Jaszkina, 2005, s. 626), *Шастакі*, *Шастакоўцы*, *Шасцілы*.

У *Encyklopedii staropolskiej* Зыгмунта Глогера (Gloger) *morgam* называецца „taka przestrzeń roli, którą można było parą wołów zaorać przez dzień od rana”, у той час валока (*włoka*) „oznaczała większe pole, które po zoraniu lub posiewie potrzeba było włóczyć czyli broniować także cały dzień” (Gloger). Холмская і польская *валока* адпавядала 30 *моргам*, літоўскі *morg* быў на чвэрць даўжэйшы ад новапольскага, такім чынам, адпаведна і літоўская *валока* была даўжэйшая за польскую (Gloger). У энцыклапедыі таксама знаходзім інфармацыю, што на тэрыторыі Велікапольшчы *валоку* часта называлі *губой* (*huba* або *hufet*) пад уплывам нямецкай мовы (Gloger). У беларускай мясцовай геаграфічнай тэрміналогіі таксама сустракаецца лексема *губа*. У *Слоўніку беларускіх мясцовых геаграфічных тэрмінаў* І. Яшкіна лексема *губа* суадносіцца са значэннямі: ‘адміністрацыйна-тэрытарыяльная акруга ў Маскоўскай Русі’ і ‘адміністрацыйная адзінка ў Полацкім павеце XVI ст.’ (Jaszkina, 2005, s. 221–222), у народзе *губой* называлі кавалак зямлі, які селянін мог узараць на працягу дня сахой. Магчыма, што ў беларускую мову тэрмін трапіў праз пасрэдніцтва польскай.

Да гэтай жа групы адносім айконім *Гібулічы*, які, хутчэй за ўсё, мае балцкае паходжанне, ад апелятыва *гіба* ‘мера палатна па даўжыні асновы ад аднаго вугла сцяны да другога’ каля 4–6 метраў (Sciaszkowicz, 1971, s. 119).

Моўныя працэсы

Гістарычна-палітычныя працэсы даследаванага арэала неаднаразова былі звязаны са зменай дзяржаўных межаў і адаптацыяй назваў населеных пунктаў да новых моўных рэалій. Кожная новая ўлада імкнулася пазначыць сваю тэры-

торыю, а першымі пад кан'юнктурныя змены траплялі геаграфічныя найменні. Сучасныя формы айконімаў, асабліва беларускай тапанімічнай сістэмы, фіксуюць шэраг найменняў з відавочным уплывам суседніх моў.

Польска-беларускае ўзаемадзеянне рэгіструецца на фанетычным, марфалагічным і лексічным узроўнях. Частка айконімаў польскага паходжання была адаптаваная спосабам прамой транслітарацыі. Напрыклад: в. *Вулька*, в. *Плянта*, в. *Гуркі*. Многія найменні ў сістэму беларускіх айконімаў трапілі шляхам фанетычнага дапасавання. Напрыклад, в. *Ганарата*, в. *Дамброўка*, в. *Длугапаль*, у тым ліку з захаваннем прасадыхных з'яў – в. *Белы Дворак*, в. *Бярэжскі*, в. *Юзафёўка*. На ўзроўні марфалагічнага ўзаемадзеяння рэгіструюцца айконімы з польскім словаўтваральным фармантам, напрыклад, в. *Хмеліска*, у айконіме в. *Дабравольчына* ўплыў польскай мовы захавалася ў яго варыянце *Дабравольчызна*.

Сярод аналізаваных найменняў асобную групу складаюць айконімы з літоўскім (балцкім) уплывам. Такага тыпу назвы на даследаванай тэрыторыі характарызуюцца рознымі спосабамі адаптацыі: фанетычным, марфалагічным і лексічным. На аснове гэтага вызначаны тры асноўныя шляхі ўзнікнення айконімаў:

- літоўская назва, дапасаваная да фанетычнай сістэмы польскай або беларускай мовы, напрыклад, в. *Dydule*, в. *Kiewlaki*, в. *Kojly*, в. *Bali*, в. *Кадыйш*, в. *Райста*;
- літоўская аснова з далучэннем славянскага фарманта, напрыклад, в. *Букштава*, в. *Балічы*, в. *Дайлідкі*;
- славянская аснова назвы з далучэннем літоўскага фарманта – суфікса *-ішкі* (*-ышкі*), напрыклад: в. *Астанішкі*, в. *Галышкі*, в. *Казулішкі*.

Украінска-беларускія ўплывы рэгіструюцца на поўдні даследаванай тэрыторыі, асабліва ў Брэсцкім, Жабінкаўскім, Кобрынскім, Камянецкім раёнах Брэсцкай вобласці, якія адносяцца да абшару брэсцка-пінскіх гаворак, сфарміраваных пад уплывам украінскай мовы і яе дыялектаў. Узгаданае ўзаемадзеянне адлюстроўваецца на ўзроўні фанетыкі, асабліва такіх з'яў, як цвёрдае вымаўленне *д*: в. *Дзявяткі* (вар. *Дывыткэ*), цвёрдае вымаўленне губных зычных: пас. *Белавежскі* (вар. *Бэлавэжскі*), вымаўленне *у*, *і*, *ы* на месцы этымалагічнага **о* ў закрытых складах: в. *Баяры* (вар. *Буяры*), в. *Горкі* (вар. *Гірки*), в. *Гвóздзь 1* і в. *Гвóздзь 2* (вар. *Гвы́здзь 1* і *Гвы́здзь 2*).

Польская тапанімія даследаванага памежжа, атрыманая ў спадчыну ад расійскай адміністрацыі, на хвалі агульнанацыянальнай палітыкі ПНР часткова трапіла пад працэсы асіміляцыі. Блізкія па гучанні, напісанні і значэнні назвы беларускага паходжання адміністрацыяй „падганяліся” пад польскія найменні. Рэгістрацыя айконімаў найчасцей праводзілася без праверкі гістарычных форм, што неаднаразова прыводзіла да скажэння ранейшай матывацыі і значэння айконімаў. Так з'явіліся формы сучасных назваў населеных пунктаў, прыведзеныя для прыкладу ніжэй, у супастаўленні з ранейшымі варыянтамі:

Гістарычны варыянт	Сучасны варыянт
Biały Łuh	Biały Ług
Długi Łuh / Dolhi Łuh	Długi Ług
Dobrywoda	Dobrowoda
Hurynow Hrud	Górny Gród
Hredele	Gredele
Hryhorowce	Gregorowce
Horodzisko	Grodzisk
Hrudki	Grudki
Kruhlany	Kruglany
Orechwicze / Orzechowicze	Orzechowicze

Змены назваў прыводзілі не толькі да зацірання лакальных асаблівасцей анамастыкону, яны пераасэнсоўвалі змест многіх найменняў. Напрыклад, у назве *Biały Łuh* (сучаснай *Biały Ług*), матываванай беларускім апелятывам *łuh* (луг), фанетычная змена паўплывала на значэнне наймення, якое, праўдападобна, было галоўным фактарам матывацыі, акрэслівала геаграфічнае становішча мясцовасці. Беларускі *луг* адпавядае значэнню ‘сенажаць, пераважна заліўная, пакрытая шматгадовай травяністай расліннасцю’, у той час польскі апелятыў *ług* сучасна мае значэнне ‘агульная назва водных раствораў гідраксідаў калія – гідраксід калія; гідраксід натрыю; сродак для адбелвання, які змяшчае гідраксід натрыю’ (Słownik Języka Polskiego, 1995, s. 74), а ў старапольскай мове адпавядаў значэнням ‘балота, возера; гай’ (Słownik Staropolski, 1953, s. 128). Форма *Biały Ług* у польскіх спісах мясцовасцей рэгіструецца з 1938 г., пасля ў 1962 г., 1967 г., 1982 г. і аж да сёння. Паводле такога самага прынцыпу былі зменены назвы *Długi Łuh* (гістарычная *Dolhi Łuh*) на *Długi Ług* (з 1962 г.), *Kozłowy Łuh* на *Kozłowy Ług* (з 1962 г.), *Wroni Łuh* на *Wroni Ług* (з 1962 г.).

Назва *Hurynow Hrud* (сучасная *Górny Gród*) двойчы перайначаная. Па-першае, *hrud* і *gród* адпаведна суадносяцца з ‘невялікай горкай, узгоракам’ і ‘dawniej: osada obronna; ośrodek władzy lokalnej’ (Kondratiuk, 1974, s. 62–63). Па-другое, *Hurynow* утварылася ад антрапоніма *Гурынаў*, а не ад прыметніка *górný* ‘верхні’.

Частка найменняў, як відаць на прыкладах, была асіміляваная фанетычна:

- рэалізацыя выбухнога *g* на месцы заднеязычнага фрыкатыўнага *h*: *Hredele* – *Gredele*, *Hryhorowce* – *Gregorowce*, *Horodzisko* – *Grodzisk*, *Hrudki* – *Grudki*, *Kruhlany* – *Kruglany*;
- рэалізацыя *rz* на месцы ўсходнеславянскага мяккага *r*: *Orechwicze* / *Orechowicze* – *Orzechowicze*;
- пад уплывам польскай мовы наступіла змена роду *i*, гэтым самым, змена адкрытага складу на закрыты: *Horodzisko* – *Grodzisk*.

Частка айконімаў была адаптаваная лексічна:

- *Dolhi Łuh* (у аснове беларускі апелятыў *доўгі*) – *Długi Ług* (у аснове польскі апелятыў *dlugi*);

- *Hryhorowce* (у аснове беларускае асабовае імя *Рыгор*, а больш дакладна – вытворнае ад яго *Грыгор*) – *Gregorowce* (у аснове, магчыма, лацінскае асабовае імя *Gregorius*).

На аналізаванай тэрыторыі польска-беларускага памежжа, па словах прадстаўніка беларускай меншасці Яраслава Яновіча, за перыяд з 1921 па 2004 гады было спаланізавана некалькі соцень афіцыйных найменняў (Janowicz, 2004). Асабліва істотныя змены адбыліся ў перыяд 1918–1982 гг. Прадстаўнікі беларускай меншасці пры падтрымцы беларускіх таварыстваў і культурна-асветніцкіх суполак на працягу доўгіх гадоў прыкладалі шмат намаганняў, каб вярнуць традыцыйныя назвы сваім мясцовасцям. З гэтымі фактамі можна азнаёміцца ў манаграфіі Яраслава Яновіча *Likwidacja oficjalnego nazewnictwa miejscowości Białostocczyzny pochodzenia białoruskiego przez administrację rządową w latach 1921–2004* (Janowicz). З дакументаў, сабраных у кнізе, вынікае неаднаразовае парушэнне закону *O ustaleniu nazw miejscowości i obiektów fizjograficznych oraz o numeracji nieruchomości* ў дачыненні да традыцыйных назваў Беласточчыны. Змены найменняў не публікаваліся ў афіцыйным часопісе „Monitor Polski”, так як гэта было прадугледжана законам, а таксама не кансультаваліся з мясцовымі жыхарамі. Спробы вяртання традыцыйных варыянтаў найменняў прадстаўнікамі беларускай меншасці засталіся безвыніковымі да сённяшняга дня.

У заключэнне можна адзначыць, што сучасныя айконімы польска-беларускага памежжа фарміраваліся пад уздзеяннем розных экстралінгвістычных фактараў і працэсаў. Асаблівы ўплыў на развіццё тапанімікону даследаванай тэрыторыі аказалі каланізацыйныя, гістарычныя, культурна-эканамічныя і моўныя змены. У сучасных найменнях гэтыя працэсы адлюстраваліся на розных узроўнях і з рознай інтэнсіўнасцю. Многія назвы маглі пераасэнсоўвацца або змяняцца ў розныя гістарычныя перыяды, прычым адбывалася гэта найчасцей не натуральным шляхам, а рашэннем „зверху”. Матывацыя шматлікіх найменняў для сучасных адрасатаў можа быць не зусім зразумелая па прычыне дэактуалізацыі некаторых з’яў і паняццяў.

Bibliografia

- Abramowicz, Zofia. (2015). Wschodniosłowiańskie formy imion chrzestnych na Podlasiu w XVI–XVII. W: Bahdanowicz, Iryna Ernestauna (red.) *Bielarуска-polskija mounyja, literaturnyja, histarycznyja i kulturnyja suwiazj* (s. 12–26). Minsk: Kniazbor.
- Bandarczyk, Wasil Kyryławicz, Pilipienka, Michaił Fiodarawicz, Czackwin, Ihar Usiewaładawicz. (2001). *Bielarusy. Wytoki i etnicznoje razwiccio*. Т. 4. Minsk: Bielaruskaja nawuka.
- Centralny Ośrodek Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej. Pobrano z: <http://www.cod-gik.gov.pl> (dostęp: 23.11.2015).
- Citko, Lilia. (2001). *Nazewnictwo osobowe północnego Podlasia w XVI w.* Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.

- Encyklopedia PWN*. Pobrano z: <http://encyklopedia.pwn.pl/encyklopedia/rusin.html>. (dostęp: 03.12.2016).
- Fasmier, Maks. *Etimologiczeskij słowar' russkogo jazyka*. Pobrano z: <http://vasmer.narod.ru/>. (dostęp: 23.11.2015).
- Gienkin, Władimir Maksimowicz. (2009). *Ojkonimija i katojkonimija bieloruskogo Poozierja: Uczebno-metodiceskoje posobije*. Witebsk: WGU imieni P. M. Maszerowa.
- Gloger, Zygmunt. (1900–1903). *Encyklopedia staropolska*. Pobrano z: <http://literat.ug.edu.pl/~literat/glogers/0043.htm> (dostęp: 23.11.2015).
- Haponienka, Iryna Alehauna, Lemciuhowa, Walancina Piatrouna, Januszkiewicz Łarysa Lawonceuna, Januszkiewicz, Stanisław Antonawicz. (2004). *Nazwy nasielonych punktau Respubliki Bielaruś: Hrodzienskaja Wobłasć*. Minsk: Technologia.
- Haponienka, Iryna Alehauna, Jakubuk, Natalla Ramanauna, Jemieljanowicz, Wiera Michajłau-na, Lemciuhowa, Walancina Piatrouna, Zaika, Zoja Michajłau-na. (2010). *Nazwy nasiele-nych punktau Respubliki Bielaruś: Bresckaja wobłasć*. Minsk: Technologia.
- Haponienka, Iryna. (2010). Etnonimy u białoruskaj mowie XIX – paczatku XX st. *Rodnaje słowa*, 9, s. 42–46.
- Janowicz, Jarosław. (2004). *Likwidacja oficjalnego nazewnictwa miejscowości Białostocczyzny pochodzenia białoruskiego przez administrację rządową w latach 1921–2004*. Pobrano z: http://kamunikat.org/usie_knihi.html?pubid=11994. (dostęp: 30.08.2016).
- Jaszkin, Iwan Jakaulewicz. (2005). *Słownik białoruskaj miascowych geagraficznych terminau*. Minsk: Białoruskaja nawuka.
- Kondratiuk, Michał. (1974). *Nazwy miejscowe południowo-wschodniej Białostocczyzny*. Wrocław–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kondratiuk, Michał. (2001). Współczesne nazwiska mieszkańców polsko-białoruskiego i słowiańsko-litewskiego pogranicza od nazw grup etnicznych i narodowości. W: Iwan Kreń, Michał Kondratiuk (red.) *Droga ku wzajemności. Materiały VIII Międzynarodowej Konferencji Naukowej* (s. 23–28). Grodno: Grodzenski dziażau uniwersitet imia Janki Kupaly.
- Łakotka, Alaksandr Iwanawicz (red.). (2006). *Harady i wioski Bielarusi. Encykłapiedyja*. T. 3. *Bresckaja wobłasć, kniha 1*. Minsk: Białoruskaja encykłapiedyja.
- Łakotka, Alaksandr Iwanawicz (red.). (2007). *Harady i wioski Bielarusi. Encykłapiedyja*. T. 4. *Bresckaja wobłasć, kniha 2*. Minsk: Białoruskaja encykłapiedyja.
- Łakotka, Alaksandr Iwanawicz (red.). (2015). *Harady i wioski Bielarusi. Encykłapiedyja*. T. 9. *Hrodzienskaja wobłasć, kniha 1*. Minsk: Białoruskaja encykłapiedyja.
- Łesiów, Michał. (2006). Mikrotoponimy oparte na nazwach miar powierzchni na Lubelszczyźnie. W: *Gwary i onomastyka pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego i słowiańsko-bałtyckiego* (s. 211–216). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Nosiewicz, Wiczesław. *Wołocznaja reforma – pierwaja popytka westernizacyi*. Pobrano z: <http://vln.by/node/208>. (dostęp: 23.11.2015).
- Rozważania o wadze i ważeniu*. Pobrano z: <http://www.sprawynauki.edu.pl>. (dostęp: 3.12.2016).
- Rymut, Kazimierz (red.). (1996–2007). *Nazwymiejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*. T. 1–7. Kraków: PAN.

- Rymut, Kazimierz, Czopek-Kopciuch, Barbara (red.). (2009–2013). *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*. T. 8–9. Kraków: PAN.
- Rymut, Kazimierz, Czopek-Kopciuch, Barbara, Bijak, Urszula (red.). (2015). *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*. T. 10–12. Kraków: PAN.
- Sajewicz, Michał. (2013). *Nazwiska patronimiczne z formantem -uk w powiecie hajnowskim na Białostocczyźnie na tle ogólnym*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Sciaszkowicz, Tacciana Filipauna. (1971). *Materyjały da słownika Hrodzienskaj wobłasci*. Minsk: Nawuka i technika.
- Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej: opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych, t. 5 Województwo białostockie. (1924). Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Szymczak, Mieczysław (red.). (1995). *Słownik języka polskiego*. L–P. Warszawa: PWN.
- Statut Urzędów Miast z dnia 9 września 1919 r. Pobrano z: <http://www.dziennikustaw.gov.pl/D1919074042901.pdf>. (dostęp: 3.12.2016).
- Sulimierski, Filip, Chlebowski, Bronisław (red.). (1880–1883). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. 1–4. Warszawa: [on-line].
- Szamiakin, Iwan Piatrowicz (red.). (1989). *Etnahraŭfija Bielarusi*. Minsk: BielSE.
- Šramek, Rudolf. (2010). Struktura relacji ‘nazwa własna – rzeczywistość’. W: Romana Łobodzińska (red.). *Nazwy własne a społeczeństwo* (s. 23–32). T. 1. Łask: Oficyna Wydawnicza LEKSEM.
- Urbańczyk, Stanisław. (1953). *Słownik staropolski*. T. 4. Wrocław – Warszawa – Kraków: PAN.
- Wiśniewski, Jerzy. (2014). Zarys dziejów osadnictwa na Białostocczyźnie. W: Stanisław Glinka, Antonina Obrębska-Jabłońska, Janusz Siatkowski (red.). *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny* (s. 14–30). T. 1. Warszawa: SOW.

Summary

The article discusses the most significant extralinguistic factors which have an influence on the formation of oiconyms of the Polish-Belarusian borderline. The most crucial ones include historical, cultural and linguistic processes. The most important changes were brought about along with the colonisation and settlement in that area. Historical and political processes, which had a particularly strong impact on the culture and economy of the researched area, determined the emergence of new phenomena and concepts, which was reflected in various oiconyms. Another source of a considerable influence on the form, pronunciation and meaning of modern oiconyms was the language policy connected with processes of assimilation and adaptation of names in the researched area.

Key words: oiconym, assimilation and adaptation of names, extralinguistic factors

Streszczenie

W artykule omówiono najważniejsze czynniki pozajęzykowe wpływające na kształtowanie nazw miejscowości pogranicza polsko-białoruskiego, a mianowicie procesy historyczne, kulturowe oraz językowe. Najistotniejsze zmiany odbywały się równocześnie z kolonizacją i osadnictwem na tych ziemiach. Procesy historyczno-polityczne, które w sposób szczególny wpłynęły na kulturę oraz gospodarkę badanego terenu, uwarunkowały pojawienie się nowych zjawisk i pojęć, co znalazło swoje odzwierciedlenie w nazewnictwie miejscowości. Istotny wpływ na formy, brzmienie oraz znaczenie współczesnych ojkonomów miała polityka językowa, związana z procesami asymilacji i adaptacji nazewnictwa na tym terenie.

Słowa kluczowe: ojkonom, asymilacja i adaptacja nazw, czynniki pozajęzykowe

Рэзюмэ

У артыкуле прааналізаваны найважнейшыя экстралінгвістычныя з’явы, якія паўплывалі на фарміраванне назваў населеных пунктаў польска-беларускага памежжа, сярод іх – гістарычныя, культурныя і моўныя фактары. Найбольш істотныя змены мелі месца адначасова з каланізацыяй і асваеннем гэтых тэрыторый. Гістарычна-палітычныя працэсы, якія ўздзейнічалі на культуру і эканоміку даследаванага абшару, абумовілі ўзнікненне новых прадметаў, з’яў і паняццяў, адлюстраваных у мясцовых найменнях. Істотны ўплыў на формы, гучанне, а таксама значэнне сучасных айконімаў аказала моўная палітыка, звязаная з працэсамі асіміляцыі і адаптацыі найменняў на гэтай тэрыторыі.

Ключавыя словы: айконім, асіміляцыя і адаптацыя назваў, экстралінгвістычныя з’явы